

ԱՌՈՐԵՆՅՈՒՆ ԶԱՐՑՅԵՐ

ՄԻՏՔ ԵՒ ՄԻՐՏ

ՄԵՐ ՕՐԵՐՈՒ ՀԱՐՑԵՐՈՒՆ ԱՌՋԵՒ

Քաղաքապետական, ընկերային ու ազգային իրարմէ հեռու թուող բայց խորքին մէջ իրերազօյց սա հարցերուն, անոնց երեւան եկող հակազդեցութեանց սա խուժուռ ու ճակատումը ընթերցողը թող ըլլայ բարի իրենց ճիշդ իմաստներուն մէջ սահմանելու, եզրափակելու: Բաւական բան սորված ենք. հարկւրամեայ սա փառաշուքներուն շտապիլին մէջէն, մերժելու համար նոր ժամանակներու ամենէն անարգ գիտութիւնը, ան՝ զոր փրփուրը բերաննուն վազցնելէն կը հոլովէին մեր լրագրողները Պոլիս (լուս իջնէ գերեզմանը Բիւզանդի Գէշեանին), գլխամագիստրիւնը, յայտն ու անյայտը, փաստին գիտաց աւելի քան անարգ շահագաշտութեան մը, ազգերու խղճմտանքը շարաւորող: Ժողովարդէ փողովորդ գերազանցութեան և պորպորացութեան առաջնապետական իմաստութեանէն առաջ ու վերջ, աշխարհը վարելու լաւակնութիւնը օրինակ երէկ անգլիական, ռուսական գիւշանադիտութեանց, այսօր՝ ամերիկեանին: Կը մերժենք, վաճառի մէջտեղն է ամէն բան: Ու այս մարդոցմով ներկայացած սա թշուառութիւնը զիս չի կրնար աւելի ըզբաղեցնել:

Կ'անցնիմ կենալու սակայն մեքին ցաւահալին. ան՝ զոր այս դարու սկիզբները սիրեցին կլերիկոսներու մասնութիւն յորջորջել, այսինքն մտաւարականին տակաւ շեշտուող տկարացումը՝ ընկերային մեքեներնեւ գրոհին գիտաց, նախապէս վարկէ տկարացմամբ, այսօր՝ իր բովանդակ սնանկութեամբը երբ կը լքեն միտքին ապակաշները իրենց դարաւոր գիրքերոց թիւին սեկարիկին, փորձածութիւն և երկաթին առաջնեւներուն: Բանգիտութիւն, հոս յիշեցընել որ սա երկամարդը դարերու անցեալէ

մը կուգայ, զինուորին և եկեղեցականին, կարմիրին և սեւին Ֆախատուներով պատմութեան գիւշանները խճողած: Սթանտալի վէպը Le Rouge et le Noir, իր զրական շքեղ արժանիքը ստիպուած է տոկոսաւորել, երբ մեր օրերուն վարչապետներ կը պարծենան այդ ամէնը մեծ խաղաղութեամբ, անպատիժ արհամարհել կրնալուն: Թիւրքու միամտութիւն՝ սա յաւակնութիւններով ու սա պարտութեանց վերլուծումովը նայիլ զալիին, որուն եթէ գիծերը կ'ուրուանան, շէնքը, կառույցը կը խուսափին անհեռումէ: 1920ին մարդկութիւնը թրգար աշխարհ մը հաւատաց թէ կը յօրինուէր յաղթանակին ճարտարապետներուն կողմէ: 1932/33:

Պրակտիկութիւնը, Միտքին ու Բարոյականին տպաստական ամենահին կրթանքը, իր հանգանակները նորոգելու իր փոյթը ոսկեզօծեց և իր անկարողութիւնը, պարտութիւնը ընդունելու պէտքին առջեւ տակաւ կը հեռանայ իրմէ, գառնալու համար սկսող աշխարհին ճարտարապետներուն լուծին հնազանդ ներքինութիւն մը: Զուրիմ առարկութիւն, երբ գրողը այս պարտութիւնը ճակատէն դիտելու չափ հոգեկան քաջութիւն մը կը պարզէ ու կ'անցնի իւր խոցներու բանական, բայց յատուկ հագնելէ վերջը իր կարգին Բարոյականութիւն — տասնութնեան: Միւս կողմէն, սպ ճշգրտում ալ մի օգտագործէք իբր փափաք մը, գրողը տեսնելու այն շփացում, ապամարդկային կերպարաններուն ներքեւ որոնց վարժուած ենք դարերու գերութեամբ մը: Տեղ մը ողբացիր եւ Երկու հազարամեայ գերութիւնը փրկուեալ գեղեցիկ (Ապոլլո Ալա): 1850 — 915 չըջնալ շատ կարճ է ազատագրութիւն դեռ ոգեկոյնել: 1917ին արդէն գրողը կանխութեամբ է մանտ տէրերու: Կարելի է անվերապա անցեալ ընդունել միտքի վիճակներ, ինքնաբերութիւններ, ընդվճարեցման, որոնք միշտ 1850էն ապրիլ, զարմանալի պիտակներու տակ, գտնել էին գրողներու մարդէն ներս լայն ընկալունքիւն, ներքին վարկ, սնուցողէն ամբարտաւան պահանջներ, բոլորն ալ անաւանք արգիւնք խղճմտանքի խուլ տագնապներու, այնքան սովորական ամէն նոր մշակոյթի կազմաւորման շրջաններուն: Le Rouge et le Noir, Chatterton, Les fleurs

du mal! Դիմակ մօայլ հեղինակներու գիրքերը չեն, այլ և բողոքի, դառնութեան աւետարաններ, պոնդիքներու փառքէն թելադրուած :

Այսօր, օրինակի մը համար, անգը քան ծիծաղելի՜ն՝ փլուզկերայ առատակը ոչ ա- նոր համար որ առաւ մըն է, կրօծիք մը, առնուաղն համակ գործածնութիւն եղող կըբ- թանք մը — գրականութիւնը — խարդա- խելուն, ներկիւնու, այլ թերեւս անոր համար որ մեք, այսինքն հասարակութեան կողմէ արուեստագէտին հրամցուած, բռնադրուած օսկեթօծ բանաւ մը, խնայելու համար մի քան շքերուն սղորդգութիւններ որոնք ընդու- նելի չէին կրնար ըլլալ ուրիշ ամէն մարդի վրայ, խելքով հարուստ, զգայնութեամբ մեծահարուստ մարդոցմէ պարզուած թեշ- ւատութիւններու կերպարանքին տակ, ընդ- թանաղալ և Ա. Վինի խլեականիբ չէին ան- չուռալ։ Բայց անոնց ողբերգութիւնը իրենց գործերուն մէջ պէտք է վերլուծել։ Այնպէս մըն էր Պատլչըն որուն մահը կեանքէն գոնէ գեղեցիկ գոցուեցաւ։ Աշտարակներու քնա- կիւնէն՝... Այդ աշտարակը ոսկիէ, փղոս- կրէ յօրինելն այլ չառ մի մեծնցէ՞ք։ Մտա- ծեցէ՞ք. — պիտի գտնէք որ ամէն քանտար- կեալ բարեղացունքներու փոփանքին վրայ տիրպուած է շահարկելու։ 1830ին, օւրիշ թշուառութիւն մըն էր արուեստը արուես- քին համար նոյնքան ոսին, նոյնքան անհե- թեթ մարդը որ հարկւրաւոր գիրքերու խար ու գործման մատակարարեց, յաճախ անտարակներուն, ժամանակի լուսանցքին չպրտուածներուն, ժպայժմութեան մէջ զինանշան դարբնողներուն զաբաժումը պատուարող, և երբեք՝ արուեստի ծանր, հեռահաւ, մեծ գործերուն համար անխու- ւս փոխի, նախապայման պրբութիւն (*)։

(*) Բանգետախիւր, ամենացիտախիւրն ու ամենազիտախիւրը բոլոր գրական բնագիտական, դաստիարակչական (գրականութիւն), լրագրի աշխարհումն ու հասցեղիտներ հմտակարաններուն, — առանց գրական յաջողութիւններու ամբարձնելի բուռնառնութիւններ կամ ձայնադաններու անմարդկային ջոտամները կը յաւակնին բացառելի, բացառաւոր ամբողջ անցողական յայտարարելի եղբարեամբողջ շղիտաւ անուելի, ասին հմտաւ տարածել: **Պրոպագանդիստիւմ**, յնչի տարեքնէ անցնց. 1960ի վերջավ գրողներն կողմէ հրապարակներու: Մոնոնիստ չէր աւ Միասնաւ Պոպագանդիստներու տնտեսաւ զիւր աստիարակ բաւեւեղաւ արդարաբնական

քանի որ առանց արուեստի գործ մը գործ է և ոչ դերիշ քան: Ու խայտաճամուկ բու-
լոր իզկուեր (isme) իմացական և ընկերբային
գործօնութեան բլոր մարդերէն որոնց ամ-
բարձունն ու խառնարնուը, լանչիստեմը
խնայական իրենց ապիմատառութիւնը կը փառա-
տեն, իրենց հետախաղաղ կորուստին բու-
ցարձակ ստուգութեանը փոխարէն, իրենցմէ
մարդկութեան պահեստին անցած հաստու-
թեանց իսկ էութեամբը, յաճախ զպրոցը
կրնայ զործանող: Կը խորհրդէ Աննա Փառ-
հեմընային շքեղ փառքին ու, ոգորմէի
թայթոյթիզմին շքեղ հակադրութեան: Կ'ար-
ժէ հինալ ոչ անշուշտ լրջութեամբ, քայց
որոշ մտահոգութեամբ կ'իրքի, սնոպու-
թե ու, սնափառութեան, աւելի պարզ բա-
ռով մը աւելցրող անխելքութեան հսկա
մոտիքն որոնց դրայ հրապարակային վա-
ճառքի զինանշաններ էին իպսէմիզմը, նա-
թիւրալիզմը, - - էլի այսօր փառահռչակ
սիւրեալիզմը, լէքիզմը, եկզիսթանսիէիզմը,
սիւրսոսիզմը, ցատկիզմէ վերջ սասայիզմէն,
իւլալիզմէն, Ֆիլիքիւրիզմէն, իմաժիզմէն:
Այսօրեան կարճ շրջանի մը այսօրեան ամուր,
ամբարտաւան վարդապետութիւններուն թո-
ւորին համար հասարակաց յայտարար ար-
ուեստի տաղնապ մը: Բայց իրականութիւնը
առնեցմէ վեր է դժբախտաբար: Ու առ ի
քրականութիւնը զը յայտնէ աւելի քան ան-
ճարակութիւնը զը, զոնէ կարեւոր թիւի մը
մը համար: Այս վարդապետութեանց իմա-
ցական տարազութիւնը: Մի գրագիր: Այն-
քան գէշ է սա աղերսը զպրոցներուն գաղա-
փարքարանութեանց ու գործողներուն տանդ-
ժուճներուն միջև: Ենթադրե՞նք որովհետեւ
հռչակաւոր թատերագրին ետին լայն, խա-
ղաղ, տափակ ու ինքնաբաւ բեռանը որուն
շնորհունակ գոհունակութեանը մէջ կը խան-
ձարուրենք արուեստէն ու կեանքէն մեր
տաղնապանքը ու կ'անցնիք մեր շաշը
մարտիդը, քրմանապու, կոչուելու համար

Եւ քաղաքականի նախարարուհիին կողմէ: Ու Նիշլէն առաջինը երեսնի մէկ ընթերցող ունէր (Գրեյքը): Չիպակն առաւմենն աւելի զորմած էր քառը, ժողովանք մը նկատուալենեով, ստեփանի պատգամ մը հաւանաբար իր ղեկը սնւիր ճերտը, երեսնի ճեղքելու համար զայն իբր նախաժողով քայլ քայլ անցնող որով ճիշդի այսպատեղըդ հարմին յիշուին հասնելոյ առնորդավար յայտարարեցին: Այսպէս հասկցաւ ժողովը քաղաքականութիւն, մեր իմաստական մէկ կեօս պարտաւոր է մեր երեսնի նետաւած:

Ժամանակակից մտածումին վարպետը, երբ այդպիսի մեր գործը մեկմէ առաջ մահացած է անդամաւոր մահով մը, Հարիւր Ժամիկ առաջ գրական պարտքները հսկայական եւ դժուարութիւններ էին. այսօր՝ անսխառնիմ: Անոնց յաւակնութիւնները քուած են դէպքի քաւարանը փնջնասփոփանքին: Դեռ իմէ՛ Նաստատեի են, միջապային գրական հրապարակին վրայ ճշակտոր փորձեր, կազմակերպութեամբ, հանգանակաւոր զարգացիկներ, աստիկա մի ջանք նոյնաշնչու ընկերարանական-քաղաքական հսկայ կրկններուն վրայ իրարու դէմ ճակատող զանափարարանութեանց տաքնապին: Ու ճշդիւ իսկոյն որ գրական գետնի վրայ կործանւոր խորանարդիւ ուժով մը մենք կը գտնենք քաղաքական գետնին վրայ՝ Մարգոց ընտրանին, կը հասկնաք բառը իր լաւագոյնն ա լախագոյնն իմաստով — իր գեւրագոյն տաքնապինը հիմա կը հետապնդէ գրականէն դուրս մարգերու վրայ, գրականութեան, իմաստասիրութեան և արուեստներուն ձգելով սա տաքնապինը վրայ հին բառով մը՝ անդամաւոր, նոր ու գէշ գիշանալը, աւելի ընթացիկ բառերով պարալը, սպառնալը, կոտորել թափելը, նեղել-բռնելը, մահաւանդ այն երկրներուն մէջ ուր աշխուհ կը փոխարինէ շարժումը, երեւալը՝ ապրիլը: Մեծ օրաթերթերու թըրքերէնէն քիչ քիչ կը հեռանայ աշխարհը վարող մեքենակալութիւնը ապաստան փնտնելով կուսակցութեանց ակունքներուն, իշխանութեանց խորհրդարաններուն մէջ: Ոչ ոք չէր գրամը չէ անշուշտ զսպանակը ընկերային մեքենակալութեան, այն իմաստով որ անիկա ունէր այդ գերը 1880ին: Թայց գրական սիրուններուն ալ կոտորած է յաւակնութիւնը:

Սղաւ ատեն մը երբ մեր ժողովուրդը կը հաւատար գրողներու արժէքին, մեր ճակատագիրը սրբագրելու արարքին մէջ անոնց դերը անցնելով իրենց իմաստէն արտեմուածէն շատ անդին: 1900ին մեր գրողները, արեւմտեան մեծ գրական ուսանանքներուն ներկայացուցիչներէն կը սպասէին իրենց ինքնակա միջամտութիւնը գիւլանազէտներու կանանց կարգադրութիւններէն ներս: Ոչ ոք արդարեւ 1910ին արգէն մեռած էր, հիմնովին ապարդիւն: Կը

գիտակցիմք այսօր թէ զօրավարներու, քարիւղի ընկերութեանց մեծագոր լիթերնէրու, փերեզակ նախարարներու և փոխառիկ նախագահներու ներկայ մշակոյթին մէջ որքան հնամենի, ապայած, խարխուլ են մեր վստահութիւնները, միջոցները, առանց խորհելու ուրիշ ալ փաստերու, քանի որ այդ ճակատագրին սրբագրութեան մէջ նոր, հսկայական լաւատեսութիւն մըն ալ մուտք ունի, մեծ պետութեան մը վրայ մեր վերադասութեամբ կազմուած: Մինչ այդ օրակայն՝ մեր սփռուքը կը շարունակէ ինքզինքը բաւարարել, ալէն ձախէն գումարուած մարգոց հեռագրիներուն վրայ գնելով աւելի քան միամիտ ուրիշ ապահովութիւն: Ամենէն արդար գատերէն մէկը — Հայկականը — աշխարհատեաններէն ոչ միայն կը մերժուի, այլ և նկատման իսկ շարժանաւար, նոյն ատեն պալատին մէջ ուրկէ ուրիշ դատը, Խորայէլինը կը թուի յաղթական գուրս գալ, ընդդէմ հոթնատուն միլիոննոց զանգուածի մը հզօր վերջին: Խորհրդածելը ձեզի: Սա կ'անցնիմ աւելի անդին:

Ոչ ոք կորսնէր, մեր դատին վրայ մեր գրած յոյսերուն մէջ, կը դառնանայ ուրիշ ալ նուաստացումներով: 1900ին պետական նեղ զինքն իսկ որ կը խուլնդուէր մեր գատը, զանգուածները սրունք միքիկնէր ըզգուշանալը ու կը մասածէին, երկրի մը քաղաքական կարծիքը չփոխելու յաճախ բարձր շրջանակներէ թելադիր իմաստութեամբ մը, կը պարտէին այսօրու բոլորովին անհանգէտ պատկեր մը: Անոնց, այսինքն վարիչներուն ու պանգուածներուն պակսեցաւ քաղութիւնը մեր օրերուն ապարարութիւնը վերածելու քաղաքակրթական պայծառ արարքի: Դեռ երբ պաշտպանէ ջարդարար ժողովուրդը հանրային կարծիքին առջեւ: Սիշ գտնարութիւնն է որ այսօր փոխուած է հետադարձ կան շեղումի, մեր թշնամին բարոյական բարձրութեան ամենէն ընտիր մէկ գիշուորը ներկայացնելու, ու ասիկա բերանովը մարգոց սրունք բոլոր ժողովուրդներու ազատութեան համար կռուած ըլլալին չեն դադրած տակաւին յայտարարել ու իրենց մերժումը մեր ղողերը մեր ժողովուրդին դարձնելու կը անապարդեն միջապային:

գրոհով մը իրենց երէկուան ընկերով կարծեցեալ ախորժակներուն վրայ: Այս ամէնը հոտ կը յիշուին ոչ ուրի մը իբր աղբււր, ալ ցոյց տալու համար անաւոր: Կեղծապարիշտ նենգութիւնը: Ու դարեւու լացը չէ որ կը նորոգեմ:

• • •

Այս տողերուն հեղինակը նոր չէ որ կը մերժէ սակաւաշնորհ ժողովուրդի մը զաւակը ըլլալու ճակատագիր մը թէն պատմութեան կողմէ այդ ժողովուրդին յարգարուած իրողութիւններու գնացքը զինքի կ'արգիլէ հպարտութիւնէ, յաւակնութիւնէ: Պէտք պիտի ըլլայ ժողովուրդներու հոգեբանութիւն մը փորձել, բայց առանց բաւաւրէն տարուելու, հասնելու համար այսօրուան ներկուած, խարդախուած յարգելուն: Այս տողերուն հեղինակը տարիներէ ի վեր դառնագոյն տրամաւորեամբ կը տեսնէ ազգային յարգերուն սա աղճատումը քիչ մը շատ շահապաշտ ոսկերիչներու կողմէ: Զի դարմանար անշուշտ որ հիմնովին շնորհազուրկ հողովանք որոնց քաղաքակրթութեան զինանշաններն էին փաթեցնելու եւ քարաղանք, այսօր ռատիոներու վրայ կը համարձակին գրոհել մեծագոյն ալ ազգերուն, բայց կը տառապի մարդոց ապերախութեան աստիճաններէն: Որքան անհեթեթ է սակայն քաղաքականութեան ետին խելք զննուել, որպէսզի ներքի ըլլար մեղաւորները անհիշելի: Թուրքերը մոռցած են որ իրենց հիմա չգիշած ափ մը հողին տէրերը ինչո՞ւ այդքան առատաձեռն եղան քառորդ դար առաջ...: Ու այսպէս նուէրով հարստութիւններուն վրայ երբ կը բանաձեռնէ արդարութեան, քաղաքակրթութեան պահանջներ, կը ծառայեն աւազակութեան գաւառին: Իրենց բերանէն այս յաւակնութեանց մատնաները հեռու են զիս խռովելէ: Ինչ որ մեզ կը մղէ մտածելու, ան ալ այդ յաւակնութեանց պաշտպանութիւնն է արեւմտեան մշակոյթին ախոյեաններէն:

Քաղաքականութիւն խաղալ չի նշանակեր այս իրողութիւնները հաստատել: Ազգերը կ'ապրին անշուշտ իրենց փորով, փորին համար. բայց կը տեսնեն իրենց ու-

ղեղովը, այսինքն ասոր արտագրած պահեստովը: Զինուորական փառքը, ճակատամարտներուն խանդավառութիւնը չեն արհամարհելի, բայց չեն կրնար պատմութիւն փոխանորդել: Հեռու ինձմէ սոփեա տութիւնը հեղձմէական կամուրջ մը կ'ենեւանկանէ գերագոյն արժեւորելու (Ս. Շէնգուլէր): Ինչպէս Շէնգուլէրը պահելու Հեղկատանին փոխարէն: Այս աման քայքայ չլացիկ հակադրութեանց ետին նոյն պայքարն է որ կը գործէ: — Միտքին է իրիտ նիւթին յաւանքնական մեծամարտը: Նարազանքն ցեղը հազարամ մը Ալթայէն մինչև Կարպաթները իր ուժը ապրիցուց մարթնով, այրելով, կործանելով: Ու անոր անցքին հետքերէն ոչինչ կը մնայ, խօսող այդ յաղթանակներէն:

Այս տողերուն հեղինակը գերագոյնց հիշէ — Թուրքերը ասիական ընտանիքին վրայ ցիղիքու բանաձեռնելու նոյն իրաւունքները որոնց իրաւացումն համար հարկը տարի կ'ալ զէնք կը խաղցնեն Գիւմանները հերոսական ցեղերու ընտանիքին մէջ — յաւակնութիւնները հերքելու զեր մը չէ ստանձնած: Բայց անիկա կը հաւատայ իր ժողովուրդին: Տեղը չէ հոս քաղցուելու, անոր թերութեանց ու արժանիքներուն զուգահեռումով: Ատիկա պիտի ընէ զիս յաջորդող սերունդը շատ հաւանաբար Հայոց հայրենիքին մէջ, ամբողջական գիւտէն վերջ հայոց ժողովուրդին: Գիտնալու է որ այս տողերը կը գրուին ոչ թէ միջազգային պազարի մը համար, ալ պիտի լինէր ինչու մը ներքեւ ծուտուն, շուտուն, իր ճակատագրէն անմասն, իր անեղիքին մասին հակամարտ ազգացութեանց երեւուն զանգուածի մը քիչ շատ խմբի ընտանք մը հրախրելու ոչ անշուշտ յաղթարէն հրապարտութեանց, ալ մարդկային տարբարական վստահութիւններու, որոնցմէ տարբրէն ազգատացած է սա վերջին քառորդ դարուն: Գիտեմ որ իմաստուններու խումբ մը պիտի տայ հաւարի, նորոգեալ ճշարտ նիւթին փառքը շողարձակ փայլեցնելով: Բայց պարզ կը զգամ պարկեշտութիւնը անգամ մըն ալ պաշտպանելու: Խորհրդային Հայրենիքին փառքն ու գեղեցկութիւնը, նոյնիսկ առանց տարակոյսի շամադադրին, ոչինչ կը փոխեն Սփիռքէն որ պարտաւոր

